

*Cemal Sakallı**

KARŞILAŞTIRMA BİLGİSİ (KOMPARATİSTİK) VE YAZINSAL KARŞILAŞTIRMA ÜZERİNE

SUMMARY

One of the most heated discussion in the history of comparative literature is the problem of field and method. While the concept of "comparison" functions as a post-lingual function in the comparative literature, no other post-theory has been developed in regard to the method of comparison. The comparative literature, examining the mutual relations in the national literature, considers the literal similarities and differences formed by these relations as a starting point. In this article consensus and disconsensus were considered the fundamental concepts of the method of comparison and the applicability of the method was discussed. The similarity is related to the general system and the difference is related to the particular knowledge. The method of literary comparison is not the one identifying the similarities and differences, but forms the general system that the similar ones form and the special case of the different ones. One can reach two solutions with the help of the literary comparison method. These are the generalizable knowledge formed by the similar ones and the knowledge to be made special formed by the different ones. In case of the generalizable knowledge formed by comparison, the comparative literature is the general literature; in case of the knowledge to be made special, the comparative literature is a literary criticism.

Anahtar Sözcükler: Karşılaştırmalı yazınbilim, karşılaştırma yöntemi, yazınsal karşılaştırma, karşılaştırma ilkeleri, benzerlik, farklılık, yapılandırma, dizgeselleştirme, genelleştirme, özelleştirme

Key words: Comparative literature, method of comparison, literary comparison, systematization, generalization, specialization, difference, analogy.

* Yrd.Doç.Dr., Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Çeviri Bölümü

Giriş

Komparatistik ya da karşılaştırma bilgisi bir yöntem olarak genelde tüm bilimlerde kullanılmasına karşın, yazın bilimi ve yazın tarihi araştırmalarında karşılaştırmalı yazınbilim kavramının eş anlamlısı olarak yerleşmiştir. Komparatistik'i ya da karşılaştırmalı yazın bilimini diğer yazınbilim disiplinlerinden ayıran, araştırma alanının ve araştırma konusunun tanımlanmasını belirleyen, bu alandaki tartışmalara büyük ivme kazandıran ise 'karşılaştırma' kavramı olmuştur. Yazınbilim tartışmalarında ve özellikle de karşılaştırmalı yazınbilim tarihinde "karşılaştırma" kavramına çoğunlukla karşı gelinmiştir, olumsuzlanmıştır, hatta bazen reddedilmiştir.

Örneğin karşılaştırmalı yazın biliminin kurucularından sayılan Fernand Baldensperger anılan kavramı yersiz, hatta yararsız görür. "Karşılaştırmalı yazınbilim kavramı için Fransa'da kullanılan "Littérature comparée" (Karşılaştırmalı Yazın) kavramını Saint Beuve 1868 yılında yazdığı bir yazısında kullanır. Çok acelece önerilen ve değişik yazınları birbirine bağlayan "gerçek ilişkileri" araştıran bir disiplin için bu kavramın ne kadar uygun olup olmadığı soruludur".

Kavramın uygun olmadığı o nedenle de sorunlu olduğu konusundaki çeşitli haklı eleştirilere rağmen Komparatistik ya da karşılaştırma bilgisi bu alandaki tüm çalışmalarda bir üst kavram olarak kullanılmış ve günümüze kadar gelmiştir. Geline bugünkü durumda, kavramı reddedip yenisini önermek yerine, kavramın içeriğini, anlamsal çerçevesini, uygulanabilirliğini açıklamak, sınırlandırmak ve belirginleştirmek gerekmektedir. Çünkü, karşılaştırmalı yazınbilim bir disiplin olarak akademik anlamda kabul görmüş, aynı zamanda hem yönetsel uygulamalarıyla hem de çalışma alanının belirginleşmiş olması nedeniyle yerleşmiş bir bilimdir. Karşılaştırma kavramı anılan yazınbilim alanının bilim-kuramsal tarihinde bir üst-dil işlevi gördüğüne göre, bir üst-dil işlevi gören 'karşılaştırma' kavramı doğal olarak bir üst-kuram ve temel yaklaşım da gerektirmektedir. Karşılaştırmalı yazın biliminin afansal üst-kuramının genel çerçevesinin tanımlanabilmesi ve sınırlarının çizilebilmesi için 'karşılaştırma' yönteminin yazınbilimsel sınırlarının çizilmesi, amaçlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu yönetsel ayırmıştırma aynı zamanda, karşılaştırmalı yazın biliminin başlangıçtan beri tartışılacağı yerini, diyeyi, genel yazın bilimi mi ya da yazın tarihi araştırması mı olduğu sorusuna da yanıt verebilir.

Karşılaştırma Yöntemine Yüklenen Görevler

'Karşılaştırma' yöntemiyle yürütülen çalışmalarda yazınsal görümlere ilişkin iki tür bilgi elde edilmesi hedeflenmiştir. Bunlardan birincisi; yazını devingen kabul eden, yazınlar arasındaki benzerliği ulusal yazınlar arasındaki temas ilişkilerine bağlayan, benzerlik veya farklılıkları temas ilişkileri çerçevesinde araştıran ve 'gerçek ilişkiler' sürecindeki dönüşümlülüğü, bireşimliliği belirleyen süreçlere yoğunlaşan yazın tarihi araştırmalarıdır. İkincisi ise; iki veya daha fazla ulusal yazındaki, yapıttaki herhangi bir görümlünün benzerliğini veya farklılığını, diyeyi, yapıtların veya yapıttaki görümlülerin özgünlüklerini saptamaya yönelik karşılaştırmalı yazın eleştirisidir.

Ulusal yazınlardaki benzer görümlülerden hareket ederek gerçekte genel yazını araştıran karşılaştırmalı yazın bilimi, ilk dönemlerde benzerliğin kökenini oluşumsal ilişkilerle açıklamaya çalışmış, dolayısıyla etki/alımlama araştırması olarak yazın tarihi içerisinde yer almıştır. Özellikle Fransa'da Paul Van Tieghem ve Jean-Marie Carré ile başlayan, ancak geneli değil özeli araştıran, bir başka deyişle; ulusal yazın tarihi alanında yoğunlaşan çalışmalar, "değişik yazın yapıtlarının karşılıklı gerçek ilişkilerine" yoğunlaşır ve o nedenle karşılaştırma yöntemini reddeder. Yazının uluslarüstü bağlamsallığını yadsımayan, uluslarüstü bağlamsallığı ulusal yazın araştırmalarında da

sürdürülebileceğini savunan René Wellek'e göre ise; "her araştırmada karşılaştırmalı yöntem vazgeçilmezdir ve hiçbir zaman sınırlandırılmaz". Karşılaştırma, özde doğru uygulandığı zaman, ona göre, doğru bir yöntemdir. Wellek, karşılaştırma yönteminin nasıl uygulanacağını değil, neden uygulanması gerektiğini gerekçelendirmeye çalışır. Ona göre; tarihsel ilişki olmadan da yapıtlar ve yazarlar arasında karşılaştırma yapılmalıdır. "Nedensel ilişki saptanmasa da değişik yazınların, dönemlerin, akımların, kişilerin, yapıtların karşılaştırmasıyla edinilen çok değerli bilgileri yadsımak, günümüzün geçmişe, kuramın tarihe, eleştirinin araştırmaya verdiği ışığı yadsımak anlamına gelir". Saptamadan da anlaşılacağı gibi, Wellek için karşılaştırma yönteminin öncelikle bilgilendirme ve eleştiri değeri vardır. Nitelik ve sanatın varlık bilgisi, Wellek'te karşılaştırmanın temel ereği olarak belirir.

Kimi yazın kuramcılar bir yöntem olarak karşılaştırma; "eleştirmene belli bir yazınsal yapıtın özel, bir kerelik, bireysel, karakteristik ve kendine özgünlüğünü tanıma ve betimleme olanağı sunacak biçimde düzenlenirse, bir yöntem olma savında bulunabilir" görüşündedir. Horst Rüdiger, "her yazın tarihi araştırmasının amacı, belli yazarın, çağın, türün v.d. karakteristik özelliklerini ortaya çıkarmaktır. Karakteristik, değişmez, özgün olanlar en basit olarak farklı olanıyla, kendince bir özgünlüğü olanla karşılaştırılmasıyla açıklanabilir" düşüncesini savunur. Oysa bir kerelik olan, bireysel olan aynı zamanda ayrışık, farklı olandır. Şu halde karşılaştırma, tekil olanın bireysel bilgisine ulaşmaksa, farklılıkları belirleyen ölçüt veya farklılığın somutlaştırılacağı alan, nesne, ne olmalıdır? İki farklı şey mi birbiriyle karşılaştırılmalıdır yoksa benzerlikler arasından yapılacak karşılaştırmalarla mı farklılıklara ulaşılabilecektir? Rüdiger, bunların yanıtını vermez. Ancak verdiği örneklerle bakılırsa, benzerler arasından farklılıkları bulmak, farklılıklardan özgünlüklere ulaşmak karşılaştırma yönteminin temel amacıdır.

Viktor Jirmunski, 19. hatta 20 yy. yazın tarihi ve diğer toplum bilimlerinin temel yöntemlerinden olan karşılaştırmanın, diğer bir deyişle, benzerlik ve farklılıklar araştırmasının özünün ne olması, nasıl anlaşılması gerektiğini yazınlararası tıpsel bağıntılar yardımıyla ve analitik çözümlemeyle biçimlendirir: "Karşılaştırma, hiçbir zaman araştırılan görüngünün -bu bireysel, ulusal veya tarihsel olsun- kendine özgü niteliğini yıkmaz; aksine bu niteliğin nerede var olduğu bilgisini olanaklılaştırır. Ancak her bilimsel araştırmanın izlemek zorunda olduğu yol, benzer ve farklı özellikleri oluşturan basit karşılaştırmalardan, bunların tarihsel açıklamasına götürür". Böylece yazınlar arasında saptanan benzerlik ve farklılıkların niteliksel yönünün karşılaştırma ile olanaklı olduğu; benzerlik ve farklılıkların niteliksel açıklamasının ise tarihte, diyesi, tıpsel bağıntılarda saklı bulunduğu vurgulanır.

Jirmunski'nin karşılaştırma yöntemine yüklediği görev, yazar ve yapıtla sınırlı değil, aksine; yazınsallığın 'bağlamsal' yönüyle ilgilidir. Yazına bağlamlılığı ile yaklaşım, doğal olarak karşılaştırmayı yapıtlarla sınırlandırmaz. Çünkü sadece benzerlik veya temas ilişkisi saptanan yapıtların karşılaştırılması, yapıtların benzerlik ilişkisini 'yapıt' bağlamında ortaya çıkarmasına yetmez. Benzerliğin veya farklılığın nedeni, toplumsal, tarihsel, ideolojik, estetik belirleyenleri de karşılaştırma bilgisinin içinde yer alır. Bağlamlı karşılaştırma, sadece başkalaşan, dönüşen, yeniden üretileni değil, aynı zamanda yazınlar arasındaki söyleşimsel, karşılıklı etkileşimsel ilişkiyi sadece yazınsal değil, kültür-tarihsel olarak da aydınlatılmasıyla ilgilidir.

Yazını bağlamlılığı ile, diyesi, toplumsal, tarihsel, siyasal, ideolojik, estetik, bölgesel, ulusal yazın çerçevesinde araştırılacak ve yazınlar arasındaki ilişkileri, alımlama ve uyumlulaştırmaları açıklayacak en uygun yöntemin 'katışık karşılaştırma yöntemi' (komplexe konfrontative Methode) olduğu savunulur. Sötér'in önerdiği ve Mihail Bahtin'in "çoksesli söyleşim" kuramına dayanan 'katışık karşılaştırma yöntemi' iki ulama dayanır. Bunlar; tarihsel dönem ve bireysel

yaratılan yapıttır. Sötér için tarihsel dönem, salt yazınsal veya sanatsal yönelimi ifade etmez; farklı, birbirinden sapan, karşıt diğer görüngülerden de oluşur. Çünkü, sapmalardan, karşıtlıklardan, benzerliklerden, çatışmalardan bir dönemin hem insansal hem de tarihsel tözü oluşur⁸. Bir dönemin tarihsel ve insansal özü, devingen olarak yazınsal yapıtlara ve diğer sanatsal somutluklara da yansır. Şu halde, realizm veya romantizm gibi akımlar veya sanatsal biçimler, Sötér'e göre, benzersesli veya teklesli dönemsel görüngüler gibi algılanır; oysa, romantizm veya realizm tek bir biçem anlayışına indirgenemez; anılan anlayışların tek anlatı tekniği yoktur; her akım içinde değişik, yetkin, bireysel yazınsal veya sanatsal yaratım teknikleri ve hayat anlayışları egemendir. Bir çağın karmaşık yapısı, diğer deyişle, çoksesliliği içerisinde benzer seslilerin benzerliklerinin nedenleri, salt benzerliklerden hareket edilerek ya da benzerlikler karşılaştırılarak açıklanamaz. Çünkü, benzer olanların özdeşliği benzerler arasındaki farklı olanda da belirir.

Çoğul tarihsel dönemler ulusal ölçekte olabileceği gibi uluslararası, kültürlerarası ve yazınlararası ölçeklerde de olabilir. Sötér'in görüşüne göre benzersesli yapıtlar salt yapıt-içkin değil, tarihsel dönemin çoğul yapısı içinde aydınlatılmalıdır. Gerçekte bir yapıtı başka bir yapıtla değil, bir yapıtı aynı zamanda tarihsel bağlamı içerisinde, hangi gereksinime yanıt olarak doğduğu, hangi gereksinimi karşıladığı, neye karşıt, neye taraftar olduğu, neyi ödünlediği, almadığı, benzeştirdiği, uyumlulaştırdığı, başkalaştırdığı v.d. gibi dönemsel çoksesliliğe olan katkısı ve işleviyle de aydınlanılabilmelidir. Bu anlayış, karşılaştırmalı yazın bilimine, aynı zamanda 'karşılaştırma' yöntemine yeni bir açılım getirir. Böylece karşılaştırmalı yazınbilim, dolaylı olarak 'karşılaştırma' bilgisi salt yazınlararası değil, disiplinlerarası bir bilim ve yöntem olarak algılanmaya başlanır. Şu halde hem yazınlararası hem de disiplinlerarası bir bilim olan karşılaştırmalı yazınbilim, 'karşılaştırma' yöntemini salt yapıt ve yazarla sınırlı tutmaz, yazar ve yapıtı karşılaştırırken bütüncül bağlamı ile aydınlatmak gibi bir işlev yüklenmiştir. Bu ise temel olarak yazınlararası ilişkiyi yapılandırma işlemidir.

Karşılaştırma Bilgisi ya da Yapılandırım/ Dizgeselleştirim

İlkin Baldensperger karşılaştırma bilgisini "yeniden yapılandırım" (Rekonstruktion)⁹ olarak tanımlar. Yeniden Yapılandırım, yazınsal yapıtlardaki benzerlik/farklılık ilişkilerinin dizgeselleştirilmesi, bağıntılandırılmasını ifade eder. Baldensperger'in karşılaştırmalı yazınbilim 'yeniden yapılandırım' düşüncesinden hareket eden Peter V. Zima "karşılaştırma kuramlarının yapılandırılmış nesnelere veya nesne yapılarıyla çalıştığını"¹⁰ belirtir. Zima, yapılandırmayı salt iki yapıt arasındaki benzerlik ilişkisini değil, aksine benzer yapıtların çoğul dizge içerisindeki özdeşliğini oluşturmak olarak kabul eder. Bir yapıtın özdeşliğinin salt başka bir yapıta göre değil, birçok yapıta göre; ama aynı zamanda yapıtın bulunduğu çoğul, çok sesli, bütüncül bağlam içindeki durumuna göre saptanması gerektiğini vurgular ve karşılaştırma yöntemine şu işlevi yükler. "İki ya da daha fazla nesnenin karşılaştırmasının anlamı veya anlamsızlığı, nesnelere belli bir söylem içindeki yapısına bağlıdır"¹¹. Şu halde, karşılaştırılacak yapıtların veya yazınsal görüngülerin seçimini salt başka benzer veya farklı yapıtlar veya yazınsal görüngüler değil, yapıtın içinde bulunduğu söylem dizgesi belirler. Söylem dizgesi göz önünde bulundurularak yapılan 'karşılaştırma', yazınlar veya yazarlar arasındaki benzerlik, farklılık gibi ilişki biçimini daha geniş açıdan ve daha nesnel olarak 'dizgesel yapılandırmayı' amaçlar.

"Bir nesnenin anlamı ve özdeşliği, çoğul yapı içinde yer aldığı söylem dizgesi içinde belirir". O nedenle, Zima'nın söylemiyle, karşılaştırma ile çıkarılan sonuç salt karşılaştırılan nesnelere ilişkin bilgi içermez nesnelere ait olduğu söylem dizgesine ilişkin de bilgi içerir. Zima'nın

deyişiyile; “karşılaştırma, karşılaştırılan nesnenin bilgisini değil, karşılaştırılan nesnenin içinde bulunduğu söylem dizgelerinin bilgisine ulaşmada araç olabilmelidir” veya o bilgiyi yapılandırabilmelidir. O nedenle; karşılaştırma ile amaçlanan, salt karşılaştırılan nesnelere tanımlamak, anlamını çözümlmek değil, nesnelere ait oldukları dizgeler, dolayısıyla, nesnelere anlam kazandıkları bütün içerisinde anlamlandırmaktır.

Karşılaştırma bu yönüyle özelin genel içindeki yerini, dolaylı olarak genel ile özel arasındaki ilişkiyi dizgeselleştirebilir, çıkarımları genelleştirilebilir; dolayısıyla salt ‘tekil yapıtı’ çözümlmek, değerlendirmek değil ‘genel yazın’ bilgisine ulaşmada araç olabilir. Karşılaştırma yönteminin amacı karşılaştırılan nesnelere salt özdeşliğini değil, nesnelere arasındaki özdeşlik ilişkisini çoğul söylem içindeki yerini, durumunu ortaya koymak ve “genelleştirilebilir”¹² sonuçlara ulaşmak olarak yeniden tanımlanır.

Zima yukarıda kısaca değinilen ‘karşılaştırma’ bilgisine ilişkin görüşlerini Yapılandırıcılık (Konstruktivismus) kuramından hareket ederek somutlaştırır. Toplum biliminin önemli kavramlarından olan ve toplumsal yapıyı uzlaşım (Konsens) ulamıyla açıklamaya çalışan Yapılandırıcılık genel anlamda toplumsal dizgeyi yapılandırmayı amaç edinir. Yapılandırıcılık toplumsal dizgeyi, eylemlerle oluşan uzlaşım olarak kabul eder ve dolaylı olarak eylemsel uzlaşımı, ortak birliktelikleri yapılandırmayı amaçlar. Böylece karşılaştırma bilgisi Zima’da uzlaşımın, diyesi benzerliklerin meydana getirdiği ‘genel’ olanı ‘yapılandırma’ yöntemi olarak belirginleşir. Bu ise gerçekte ‘karşılaştırma’ bilgisinin eksik yapılandırımıdır. Çünkü karşılaştırma sadece genel olanın bilgisini değil, özelin bilgisini de içerir; veya özel olanın bilgisi de karşılaştırma yönteminin vardığı doğal bir sonuçtur.

Zima’nın temel yanılışı karşılaştırma bilgisini ‘uzlaşımı’ yapılandırma işleviyle sınırlı tutmasındandır. Oysa gerek toplumsal gerekse sanatsal anlamda uzlaşım (Konsens) çok zor, belirsiz, o nedenle de çoğunlukla eksik yönleri olan bir kavram olarak belirir. Peter V. Zima’nın temel savına bir karşılık verebilmek, o savı tamamlamak amacıyla yine toplum biliminin bir kuramını burada anmak ve anılan kuramdan hareket ederek karşılaştırma bilgisini öyle yapılandırmak gerekmektedir.

Niklas Luhmann’ın öncülük ettiği ve kuramlaştırdığı Dizge Kuramı (Systemtehorie) toplumsal yapıyı ayrışım (Dissens) ulamıyla; bireyin toplumu oluşturma gizilgücüyü dizgeselleştirmeye dayanır. Anılan kuram toplumsal dizgenin temel bileşeninin iletişim olduğu varsayımına dayanır. Dizge Kuramına göre; toplumu oluşturan bireyler -yapılandırıcılığın savının aksine- eylemsel uzlaşmalarla değil, uzlaşımıkları iletişimle toplumun oluşturusudur. Bu sava göre, toplumsal yapıyla uzlaşımı sağlayan temel bileşen bireyin kendisi değil, iletişimdir. Birey toplumsal dizgeyi olanaklaştıran iletişimi sadece oluşturmada, iletişimsel dizgenin içinde yer almakta, buna karşın birbirinden farklılıklar göstermekte, dolayısıyla özgünlükler barındırmaktadır. Böylece Yapılandırıcılık özdeşliği ‘eylemsel birlik’ üzerinden, Dizge Kuramı ise ‘bireysel farklılık’ üzerinden tanımlar ve toplumu ‘iletişimin uzlaştırdığı’ dizge olarak görür¹³. Şu halde ‘Yapılandırıcılık’ açısından toplumsal dizge “eylemsel uzlaşımına” dayanan bir yapı, Dizge Kuramına göre ise bireysel farklılıkları, özgünlükleri içinde barındıran iletişimsel bir dizgedir. O nedenle ‘uzlaşımın’ değil, ‘dizgenin’ yapılandırımı söz konudur.

Dizge genel olarak parça/bütün ya da özel/genel arasındaki ilişkiler bütünü olarak algılanmalıdır. Toplum parça/bütün temelinde bir dizge ise, sanatı da bir ‘dizge’ olarak kabul etmek olanaklıdır. Ancak sanat toplumsal dizgenin aksine her şeyden önce ‘estetik bir dizgedir’ ve parça/bütün veya özel/genel arasında bağımsal bir ilişkiye dayanır. Estetik bir dizge olan

sanatın “estetik dizgeselliği” parça/bütün veya özel/genel arasındaki ilişkisi ortaya çıkarılarak veya betimlenerek sağlanabilir.

Estetik bir dizge olmasına karşın genel yazın, bireysel yaratılardan, özgünlüklerden, farklılıklardan oluşur. Her yapıt, her bireysel yaratı, her özgünlük, ya da Niklas Luhmann’ın deyimiyle, “her biçim ayrışık bir dünya”⁴, olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda her yazınsal yaratı farklılık(Dissens), ayrışım ve özgünlük demektir. Buna karşın ‘estetik dizge’ olarak adlandırılan ‘genel yazınsallık’ görüngüleri uzlaşımın var olduğu alanlar değil, özgünlüklerin içinde var olan ya da özgünlüklerin içinde yer aldıkları benzerlik dizgelerinin toplamıdır. Şu halde ‘karşılaştırma’ bilgisi ile farklı, özgün olandaki benzerliklerin toplamından hareket edilerek ‘genel yazınsallığın’ dizgeselleştirilmesi, dizgeselliğin yapılandırımı söz konusudur.

Farklı olan (Dissens) bir görüngü, dizgeselliğin yapılandırımı ya da estetik dizgenin genel bilgisi için bir çıkış noktasıdır; o nedenle de farklı olanlar arasındaki benzerlikler karşılaştırma bilgisinin dayandığı temel alandır. Özel/genel arasındaki ilişkiyi aydınlatmak ve dolaylı olarak sanatsal estetik dizgeyi ortaya çıkarmak için benzerliklerin yapılandırılması farklı olanların karşılaştırılmasıyla olanaklıdır. Bu anlamda ‘karşılaştırma’ ya da ‘karşılaştırma bilgisi’ yazınbilim alanında yerleştiği gibi benzerlik ve farklılık araştırması değil, aksine, farklı olanlar içindeki benzerliklerin, benzer olanlar içindeki farklılıkların ve benzerliklerin oluşturduğu özel ile genelin bilgisine ulaşma yöntemidir. Karşılaştırma yöntemi, bu yönüyle, hem özelin hem de genelin bilgisine ulaşmada yararlanılabilecek temel bir yöntemdir.

Karşılaştırılabilirlik ya da Karşılaştırma Yönteminin İlkeleri

Ulusal yazınlardan hareket ederek genel yazını araştıran karşılaştırmalı yazınbilim, hem yazının genel ilkelerini ve görünümelerini hem de kendi bilim-kuramsal varlığını ‘karşılaştırma’ temelinde oluşturabilmek için her şeyden önce karşılaştıracağı görüngüler arasında “yeterli” bir benzerlik/koşutluk ilişkisi saptamak ve karşılaştırmayı ‘yeterli’ yapılandırmak zorundadır.

Günter Schenk, karşılaştırmayı öncelikle nesne odaklı düşünür ve şu saptamaları yapar: “Karşılaştırma bir bilgilenme yöntemidir; nitelik, nicelik veya ilişki bağlamında olguların, nesnelerin, kavramların birbiriyle ilgisini açıklamaya çalışır. Karşılaştırmanın mantıksal temel biçimi iki ya da daha fazla nesne arasındaki ilişkidir. Karşılaştırmanın olanaklı olabilmesi için karşılaştırılan nesneler herhangi bir biçimde birliktelikler veya farklılıklar göstermelidir⁵. Böylece ‘nesne’ odaklı karşılaştırmaya temel olacak karşılaştırma öğeleri belirginlik kazanır. Nesne bağlamında düşünüldüğünde karşılaştırma iki benzer ya da farklı nesnenin niteliklerinin, niceliklerinin saptanması, aynı zamanda benzerlik/farklılık ilişkilerinin ortaya çıkarılmasıdır. Nesne odaklı karşılaştırma yöntemi yazınsal yapıtlara uyarlandığında, öncelikli olarak amaç, karşılaştırılan yapıtların ya da görüngülerin özdeşliğini, eşitliğini, benzerliğini ya da benzemezliğini ortaya koymaktan başka, benzerliğin ya da farklılığın nedenini açıklamaktır. Yazınsal karşılaştırmanın sonucunda sınıflandırma, özelleştirme, genelleştirme ve nedenselliğin, dolaylı olarak tarihselliğin açıklanması zorunludur.

Karşılaştırmaya temel olacak araştırma sorununun saptanması, diğer bir deyişle, karşılaştırmanın yeterli yapılandırılabilmesi için birtakım ilkelerin, ölçütlerin var olması ve bunların gözetilmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkar. Örneğin, Merimann, karşılaştırma ölçütleri olarak şunları anar. “1.Karşılaştırılacak sorun karşılaştırılacak tüm nesnelere mevcut olmalıdır. 2. Karşılaştırmanın sanat yapıtları için açıklayıcı özel bir önemi olmalıdır. 3. Karşılaştırma nesnelerin özellikleriyle ilgili olmalıdır, onu alımlayanlarla değil. 4. Karşılaştırılan özellikler

tanımlanabilir olmalıdır. 5. Karşılaştırma karmaşık değil, açık ve anlaşılır olmalıdır. 6. Karşılaştırılan özellikler nesnelere yeterli ölçüde var olmalıdır¹⁶.

Karşılaştırma ya da karşılaştırma ölçütleri karşılaştırılacak nesnelere ve nesnelere özelliklerinden, nesnenin öğeleri arasındaki benzerlikten ya da farklılıktan hareket eder. Bu benzerlik ya da farklılık daha önce saptanmış olmalıdır ve karşılaştırma ile varılan bir sonuç olmamalıdır. Diğer bir deyişle; yazınsal karşılaştırmada amaç benzerlik veya farklılıkları saptamak değil, aksine benzerlik ve farklılık ilişkisinin nedenini açıklamak, genel görüngüleri aydınlatmaktır. Ancak bu biçimde nesnelere özellikleri arasındaki benzerliğin yapısı, derecesi, özdeşlik, eşitlik, benzerlik, ayrışma ya da farklılık gibi temel görüngülerin niteliksel ve niceliksel ayrımları, bağlamsal yönleriyle ortaya konabilir.

Karşılaştırma bilgisi ya da karşılaştırma yöntemi, en az iki yapıt temelinde beliren benzer veya farklı olan sanatsal ve estetik bir sorunu açıklamak ve aydınlatmak üzere yapılandırılır. Karşılaştırma ile varılan sonuç hem özelleştirilebilir hem genelleştirilebilir nitelikler taşır. Çünkü karşılaştırma ile doğal olarak hem özeline hem de geneline bilgisine ulaşılır. Karşılaştırma bilgisinin bu iki yönlülüğüne değinmeden önce, anılan yöntemin çıkış noktası sayılan 'benzerlik' kavramının içeriğinin öncelikle sınırlandırılması/açınlanması gerekmektedir.

Tipsel Benzerlikler/ Koşutluklar

Yazınlar ya da yapıtlar arasındaki benzerlik ilişkisi iki nedenlidir. Bunlar; yazın-tarihsel saptanabilen temas ilişkileri ile oluşmuş benzerlikler ve tesadüfi gerçekleşmiş benzerliklerdir. Anılan iki tipli benzerlik ilişkisi 'oluşumsal temas ilişkileri' ve 'tipsel bağıntılar' olarak adlandırılır¹⁷. Temas, etki ya da alımlama kavramları yazınlar arasındaki gerçek tarihsel ilişkilere gönderme yaparlar. Buna karşın; tarihsel-tipsel benzerlikler yapıtlar ya da yazarlar arasındaki gerçek ilişkilere oluşan benzerlikleri değil, bunlar dışında kalan bağıntıların neden olduğu benzerlikleri vurgular. Bir başka deyişle; yapıtlar ya da yazarlar, hatta sanat biçimleri arasındaki benzerliklerin nedenliliği yazın dışı alandaki tipsel süreçlerde aranır. Anılan benzerlik toplumsal veya ideolojik ya da estetik-yazınsal bir gereksinmeye bağlı olmuş ya da toplumsal/kültürel/siyasal koşullar bunu zorlamış olabilir. Bu yönüyle tarihsel-tipsel karşılaştırma yöntemi yapıt-içkin benzerliklerin, koşutlukların yazın-tipsel nedenliliğini ortaya koymak amacıyla uygulanır ve yapıt-içkin benzerliklerin yazınsal değil, yazın-bağlamsal ya da düşünsel-kültürel gerçekliklerini konuşturır. Örneğin Durisin temalarla oluşmamış benzerlikleri, diyesi, toplumsal koşutlukların nedenlerini sınıflandırırken, koşutlukların toplumsal-tipsel, yapısal-tipsel ve psikolojik-tipsel olabileceğini vurgular¹⁸. Bu sınıflandırmada bile benzer yapıtların oluşumunun yapıt-dışı süreçlerde araştırılması, bir yerde benzerliğin kaynağının, nedenlerinin araştırılması olarak da görülebilir. Yapıt dışı koşulların araştırılması, o nedenle, yapıtların benzerliklerinin tipsel nedenlerini araştırmaktan başka bir şey değildir.

Ancak burada bir ayrımı özellikle vurgulamak gerekir. Yapıt dışı tipsel benzerlikler, yapıt-içkin benzerliklerin nedenlerini kesin olarak açıklar diye bir yargı eksik olur. Tipsel benzerlikler yapıtlardaki bir görüngünün benzerliğinin yapıt-dışı kaynağına ilişkin sadece ipucu verir. O nedenle; tipsel benzerlikler/koşutluklar araştırması dolaysız oluşumsal ilişkiler karşılaştırması için bir ön aşama niteliğindedir. Birinci aşama olarak da adlandırılabilir bu alan, gerçekte yapıtlar arasındaki benzerlik ilişkisini açıklamaz, benzerlik ilişkisinin yapıt dışı tipselliğinin var olup olmadığını, benzerliğin dolaylı ya da dolaysızlığını açığa çıkarabilmek için uygulanır. Koşutluklar dolaylı bir benzerlik ilişkisidir; benzerlikler ise dolaysız oluşumsal ilişkiler olarak belirir.

Koşutluğun tipisel nedenliliğini ortaya çıkarabilmeyi amaçlayan bu evre ya da yönelim, gerçekte klasik yazınbilim araştırmalarında kısmen ‘kaynak’ ve ‘etki’ araştırmaları olarak belirir. Bu araştırma sorunu ise yazın toplumbiliminin araştırma alanına girer. Buna karşılık, gerçek tarihsel ilişkilerle oluşmuş olan benzerlikler tarihsel-oluşumsal karşılaştırma yöntemiyle araştırılır. Böylesi benzerlikler nedeni benzerliklerdir. Benzerliğin nedeni oluşu, yapıtlar ya da yazarlar arasındaki bağın, temasın belirgin, açık olmasındandır.

Oluşumsal Benzerlikler

Yapıtlar arasındaki ilişkiler temas kavramı altında dizgeselleştirilir. Buna göre yazın temasları aracılı (dolaylı) ya da aracısız (dolaysız) olarak da gerçekleşir. Yazınlar arasında aracılı veya aracısız temaslarla gerçekleşen ilişkiler oluşumsal, nedeni bir ilişkiye işaret eder. Yazınlar arasında aracılı ya da aracısız temas yok ise, buna karşın yapıtlar arasında bir benzerlik ilişkisi var ise, burada –yukarıda da değinildiği gibi- tipisel bir bağıntıdan ya da koşutluktan, ilişki benzerliğinden (Analogie) söz edilir. Anılan ilişki sınıflandırması gerçekte benzerlik ilişkisinin dolaylılığını/dolaysızlığını; diğer bir deyişle ilişkilerin nedenliliğini/nedensizliğini, biçimini ortaya koymak için sadece bir aşama öbeklendirmesidir.

Karşılaştırmalı yazın biliminde oluşumsal ilişki kavramı dolaylı/dolaysız bir ilişkiyi, tipisel bağıntı ise yazından bağımsız, dolayısıyla tipisel koşutlukları vurgular. Her iki ulamlama birbirinden ayrı gibi görünse de, birbirini tamamlar nitelikler gösterir. Örneğin oluşumsal ilişki benzerliğini ya da akrabalığın bilinen nedenlerini irdelerken, oluşumsal ilişkiler içerisinde tipisel bağıntı ve koşutlukların var olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Çünkü, yazınlardaki oluşumsal benzerlik ilişkisi aynı zamanda tipisel bağıntıları ve dolaylı olarak koşutlukları da içerebilir. Bir başka deyişle; yazın-ıçkin benzerlikler salt oluşumsal ilişki ile değil, yazın dışı süreçlerle de gelişir. Oluşumsal ilişkiler, benzerlikler (Aehnlichkeit) ve tipisel bağıntılar, koşutluklar (Analogien) sınıflandırması benzer görüngülerin sadece ‘nedenliliğini’ ayırtmak içindir. Bu sınıflandırmada öne çıkan temel ilke, benzerliğin yazınsal, yazın-tarihsel veya tarihsel-toplumsal kaynağını saptamaktır.

Bu ayırtırmadan hareketle iki karşılaştırma tipinden, örneğin oluşumsal (genetisch) ve tipisel (typologisch) karşılaştırmadan söz edilir. Oluşumsal karşılaştırma dolaylı ve dolaysız etkileşimlerle oluşan temas ilişkileri araştırması olarak gösterilirken, tipisel karşılaştırmalar ise temas olmadan, benzer üretim ve alımlama koşulları altında ortaya çıkan benzerlikler araştırması olarak ayırtılır¹⁹. Şu halde oluşumsal (genetik) karşılaştırma ile öne çıkan, yukarıda da değinildiği gibi, aracılı/aracısız veya dolaylı/dolaysız yazın-tarihsel temaslar ve temasların yapıta yansımalarını konuşturan kaynak araştırmasıdır. Gönderen-alımlayan arasındaki ‘nedensel’ bağ kurulduktan sonra, gönderen ile alımlayan yapıtlar, diyesi, yansımalar, değişimler karşılaştırılabilir. Bu durumda “oluşumsal (genetisch) ve tipisel (typologisch) karşılaştırma diye iki ayrı ‘karşılaştırma yönteminden’ söz etmek yerine Schmitt’in de vurguladığı gibi “birbirini tamamlayan yöntemsel aşamalardan” söz etmek daha doğrudur²⁰. Çünkü, yukarıda da değinildiği gibi, karşılaştırma bilgisi temel olarak özel/genel, parça/bütün arasındaki ilişkinin, dolaylı olarak nesnenin kendi bilgisini, ama aynı zamanda nesneyi ait olduğu genel dizge bütünlüğünde açıklamak ya da o ilişkiyi dizgeselleştirmek üzere uygulanır.

Bu genel saptamadan hareketle karşılaştırma bilgisi, ya da ‘karşılaştırma’ yöntemi; farklılar arasındaki benzerliklerin oluşturduğu genel dizgeyi; farklıların genel dizge içerisindeki yerini; benzerler arasındaki farklılıkları, dolayısıyla tekil ve özel olanı ortaya çıkaran bir yöntem olarak belirir. Böylece karşılaştırma nesnel arasındaki benzerlik/ farklılık ilişkisini

genelleştirici/özelleştirici boyutta tanımlama olanağı sunan, tüm bilimlerde uygulanabilen bir yöntem olarak belirir.

Genelleştirici (Tümel) Karşılaştırma

Genelleştirici/tümel karşılaştırma özeline özelle olan ilişkisinden ve bu ilişkinin genele yaptığı katkıdan hareket ederek geneli tanımlamaya çalışır. Bu ise yöntemsel olarak genelin normlarını belirlemede belirgin rol oynarken, aynı zamanda genelin kendi bilgisini de ortaya çıkarır. Yazına uyarlandığında, bu, genel yazın içindeki 'genel' görüngülerin, dolayısıyla genelin kendi bilgisidir. Bu, sadece özelden kalkarak geneli açıklama değil, özeline genel içindeki yerini, durumunu, duruşunu belirlemeyi de kapsamaktadır. Özel ya da tekil/bireysel/farklı olanlar arasındaki benzerliklerden, ilişki benzerliklerinden kalkılarak yapılan ortak yönümlüğe ilişkin her saptama, tek nedenli bir açıklama olacağından, ancak genel içindeki ortak yönleri öne çıkarabilir; bu ise ortak yönümlük içerisindeki ayrımları göz ardı edebilir, o ayrımların niteliksiz veya önemsiz ayrımlar olarak görülmesine neden olabilir. Ortak yönümlük, ortak payda kavramı bile ayrımların baştan var olduğunu anlamsal olarak içerir. Genelleştirici/tümel karşılaştırma içerisinde görüngülerin tarihsellik boyutu öncelikle 'ayrışmaları', dolayısıyla 'süreklilikleri' belirginleştirmek üzere mutlak olarak gözetilir. Çünkü bu tip karşılaştırmada tekillik değil genel/çoğul dizgesellik ön plandadır. Çoğul dizge ise hem kültür-tarihsel hem yazın-tarihsel oluşur ve gelişmesi eş-zamanlılık/ art-zamanlılık süreçleriyle bağlantılıdır. Çoğul dizgenin ortaya çıkarılması, genelin bilgisine, dolaylı olarak 'genel dizgenin' yapılandırımına temel dayanak sağlar.

Özelleştirici (Tikel) Karşılaştırma

Özel ya da farklı olanlar arasındaki benzerlikler genelin bilgisini oluştururken, o benzerlikler arasındaki farklılıklar her özel olanın gerçek biricikliğini, tarihselliğini ve kendine özgünlüğünü ortaya çıkarır. Kendine özgünlük ya da biriciklik, benzer görünen özellerin karşılaştırmasıyla elde edilen ayrımlarda, farklılıklarda ortaya çıkar. Özel/tekil/bireysel olanın bilgisine ulaşmak karşılaştırmaların tarihsel boyutunu kısmi olarak sınırlandırır. Böylece, özelleştirici/tikel karşılaştırmalar, benzer görüngüler içinden farklı olanın dizgeselleştirilmesini olanaklılaştırır. Bu ise karşılaştırma bilgisini sistematik yazınbilim alanına yakınlaştırır.

Genelleştirici/tümel karşılaştırma özel/bireysel/tekillikler arasındaki benzerlikleri tarihsel olarak çoğul alanda dizgeselleştirir ve bu yolla genelin bilgisine ulaşmada en önemli yöntemsel araçtır. Özelleştirici/tikel karşılaştırmada ise benzer özeller arasındaki farklılıklar bireysel anlamda dizgeselleştirilir ve tekil dizge bağlamında değerlendirilen ayrımlar yardımıyla, tekil özgünlüklerin veya tekil olanın bilgisine ulaşırlar. Genelin bilgisini amaçlayan her karşılaştırma birleşimleştirici, özeline bilgisini amaçlayan her karşılaştırma ise ayrıştırıcı veya ayrımlaştırıcı karşılaştırmadır. Genelleştirici/tümel karşılaştırmalar genel/çoğul yapıyı, özelleştirici/tikel karşılaştırmalar ise tekil/bireysel olanı dizgeselleştirmek üzere uygulanır. Bu anlamda benzerlik araştırması genel yazın tarihi, farklılık araştırması ise dizgesel (sistematik) yazınbilim araştırmasıdır.

Genelleştirici karşılaştırmalı çalışmaları, özel olanın genel olanla ilişkisini, aynı zamanda genel olanın dizgesini yapılandırmayı öne çıkardığı için, genel yazın tarihi araştırmaları olarak kabul edilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, karşılaştırmalı yazın bilimi 'genel yazın tarihi' araştırması olarak sınıflandırılabilir. Özelleştirici karşılaştırmalar ise, özel olanın niteliklerini öne çıkarır ve özeli değerlendirme olanağını sunar. Bu açıdan yaklaşıldığında ise, karşılaştırmalı yazınbilim, aynı zamanda hem dizgesel (sistematik) yazın bilimdir hem de 'karşılaştırmalı yazın eleştirisidir'.

Sonuç

Genelleştirici/tümel ve özelleştirici/tikel karşılaştırmada en belirgin fark, ilkinin çoğul nedenlilik, ikincisinin ise tekil nedenlilik ilişkisini aydınlatmaya elverişli olmasıdır. Genelleştirici/tümel karşılaştırma benzerlik görüngüsünü tarihsel boyutuyla ele almak, çoğul nedenlilik ilişkilerini aydınlatmak durumundadır ve o nedenle daha karmaşık bir alanda çalışmaktadır. Bir başka deyişle, yazını öncelikle bireysel/yazınsal alanda değerlendirmek ve yazını kültürel/tarihsel bağlamı ile ilişkilendirmek zorundadır. Bu ise hem yazın içi, hem de yazın dışı görüngüleri, aynı zamanda tekil olan tarihi çoğul tarihle, çoğul tarih içindeki benzerlikleri de genel tarihle yapılandırılmak gibi zor ve karmaşık bir dizi işlemin aşamalandırılmasını gerektirmektedir. Burada asıl karmaşık olan bir dizi yazın-tarihselliğin salt yapılandırılması değil, aynı zamanda dizgeselleştirilmesidir. Genelleştirici/tümel karşılaştırmanın yazın-tarihsel bağlamlılığının geniş kapsamlı oluşu ve bunların getirdiği zorluk karşılaştırma yönteminin özel/genel açılımıyla çok iyi yapılandırılmasıyla, ama aynı zamanda çok-disiplinlilik veya çoğul-disiplinlerarasılık anlayışıyla aşılabilir.

DİPNOTLAR

- 1 Baldensperger, Fernand: Vergleichende Literaturwissenschaft. Das Wort und die Sache. Hans Norbert Fügen (Yayımlayan): Vergleichende Literaturwissenschaft (içinde). Alm.çeviren: Lisolette Michael. Econ V. Düsseldorf, Wien, 1973. S. 19-40
- 2 Tieghem, Paul Van: Grundlagen und allgemeine Methoden.. H.N.Fügen (Yayımlayan): Vergleichende Literaturwissenschaft (içinde). Alm.Çeviren: Cristina Busolini. Econ Verlag, Düsseldorf, Wien, 1973. S. 73.
- 3 Welck, René: Die Theorie de vergleichenden Literaturwissenschaft. H.N.Fügen(Yayımlayan): Vergleichende Literaturwissenschaft (içinde). Alm. Çeviren: Ilse Hohenlüchter. Econ Verlag, Düsseldorf und Wien, 1973. S. 101-108.
- 4 Welck, René: Die Theorie de vergleichenden Literaturwissenschaft. H.N.Fügen(Yayımlayan): Vergleichende Literaturwissenschaft (içinde). Alm. Çeviren: Ilse Hohenlüchter. Econ Verlag, Düsseldorf und Wien, 1973. S. 104.
- 5 Rüdiger, Horst: Grenzen und Aufgaben der vergleichenden Literaturwissenschaft. Horst Rüdiger (Yayımlayan). Zur Theorie der vergleichenden Literaturwissenschaft (içinde) Bonn, 1971. S.12.
- 6 Agy. s. 39.
- 7 Zirmunskij, Viktor: Die literarischen Strömungen als internationale Phaenomene. H.N.Fügen(Yayımlayan): Vergleichende Literaturwissenschaft (içinde). Alm. çeviren: Cristina Bussolini. Econ Verlag, Düsseldorf und Wien, 1973. S. 188.
- 8 Sötér, Istvan: Über die komparatistische Methode. Gerhard R. Kaiser (Yayımlayan): Vergleichende Literaturforschung in den sozialistischen Ländern. (içinde) J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart, 1980. S.180.
- 9 Alıntılanan kaynak: Zoran, Konstantinovic: Vergleichende Literaturwissenschaft. Econ V. 1976. S.36.
- 10 Zima, Peter V.: Vergleich als Konstruktion. Genetische und typologische Aspekte des Vergleichs und der sozialen Bedingtheit der Theorie. Peter V. Zima (Yayımlayan): Vergleichende Wissenschaften. Interdisziplinarität und Interkulturalität in den Komparatistiken.(içinde) Günter Narr V.Tübingen, 2000. S.18.
- 11 Agy.s.19.
- 12 Agy.s.19,20.
- 13 Henk de Berg/Jos Hoogeveen: Die Andersartigkeit der Vergangenheit. Eine kritische Auseinandersetzung mit der radikal-konstruktivistischen Literaturhistoriographie. Yayına Hazırlayan: Henk de Berg/Mathias Prangel: Differenzen. Systemtheorie zwischen Dekonstruktion und Konstruktivismus.(içinde) S. 187-213. Francke Verlag. Tübingen, 1995. S. 201.
- 14 Alıntılanan kaynak: Gerhard Plumpe/Niels Werber. Différence, Differenz, Literatur. Systemtheoretische und dekonstruktivistische Lektüren. Yayına Hazırlayan: Henk de Berg/Mathias Prangel: Differenzen. Systemtheorie zwischen Dekonstruktion und Konstruktivismus.(içinde), S.91-113. Francke Verlag. Tübingen, 1995. S. 95.
- 15 Alıntılanan kaynak: Schmitt, Ansgar: Der Kunstübergreifende Vergleich.Königshausen&Neumann, 2001, S.75
- 16 Agy. S.76

17 Durisin, Dionyz: *Vergleichende Literaturforschung*. Akademie Verlag. Berlin, 1972. S. 50.

18 Agy.s.90.

19 Zima, Peter V.: *Vergleich als Konstruktion. Genetische und typologische Aspekte des Vergleichs und der sozialen Bedingtheit der Theorie*. Peter V. Zima (Yayımlayan): *Vergleichende Wissenschaften. Interdisziplinarität und Interkulturalität in den Komparatistiken*.(içinde) Günter Narr V.Tübingen, 2000. S.20 ve Ansgar Schmitt: *Der Kunstübergreifende Vergleich*.Königshausen&Neumann, 2001, S.65.

20 Bkz.: Schmitt, Ansgar: *Der Kunstübergreifende Vergleich*.Königshausen&Neumann, 2001, S.66.

KAYNAKÇA

Baldensperger, Fernand: *Vergleichende Literaturwissenschaft. Das Wort und die Sache*. Hans Norbert Fügen (Yayımlayan): *Vergleichende Literaturwissenschaft* (içinde). Econ V. Dusseldorf, Wien, 1973. S.19-40

Berg, Henk de /Hoogeveen, Jos : *Die Andersartigkeit der Vergangenheit. Eine kritische Auseinandersetzung mit der radikal-konstruktivistischen Literaturhistoriographie*. Henk de Berg/Mathias Prangel (Yayımlayan): *Differenzen. Systemtheorie zwischen Dekonstruktion und Konstruktivismus*.(içinde). Francke Verlag. Tübingen, 1995. S. 187-213

Durisin, Dionyz: *Vergleichende Literaturforschung*. Akademi Verlag. Berlin, 1972.

Plumpe, Gerhard /Werber, Niels. *Différance, Differenz, Literatur. Systemtheoretische und dekonstruktivistische Lektüren*. Henk de Berg/Mathias Prangel (Yayımlayan): *Differenzen. Systemtheorie zwischen Dekonstruktion und Konstruktivismus*.(içinde),Francke Verlag. Tübingen, 1995. S.91-113.

Rüdiger, Horst: *Grenzen und Aufgaben der vergleichenden Literaturwissenschaft*. Horst Rüdiger (Yayımlayan): *Zur Theorie der vergleichenden Literaturwissenschaft* (içinde), Verlag W. Kohlhammer, Bonn, 1973.

Sötér, Istvan: *Über die komparatistische Methode*. Gerhard R. Kaiser (Yayımlayan): *Vergleichende Literaturforschung in den sozialistischen Ländern* (içinde). J.B.Metzlersche Verlagsbuchhandlung. Stuttgart, 1980.

Schmitt, Ansgar: *Der Kunstübergreifende Vergleich*. Königshausen&Neumann. Würzburg, 2001.

Tieghem, Paul Van: *Grundlagen und allgemeine Methoden*. H.N.Fügen (Yayımlayan): *Vergleichende Literaturwissenschaft* (içinde). Econ Verlag, Düsseldorf, Wien, 1973.

Wellek, René: *Die Theorie der vergleichenden Literaturwissenschaft*. H.N.Fügen(Yayımlayan): *Vergleichende Literaturwissenschaft* (içinde). Econ Verlag, Düsseldorf, Wien, 1973. S. 101-108.

Zima, Peter V.: (Yayımlayan): *Vergleichende Wissenschaften*.

Interdisziplinarität und Interkulturalität in den Komparatistiken. Günter Narr V.Tübingen, 2000.

Zirumskij, Viktor: *Die literarischen Strömungen als internationale Phänomene*. H.N.Fügen(Yayımlayan) : *Vergleichende Literaturwissenschaft* (içinde). Econ Verlag, Düsseldorf,